

Мирјана М. Мишковић Луковић
 Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

РЕЛЕВАНЦИЈА У КОМУНИКАЦИЈИ: СТУДИЈА СЛУЧАЈА ДЕСКРИПТИВНИХ ЛЕКСИЧКО- ПРАГМАТИЧКИХ ПРОЦЕСА У РАЗГОВОРНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

If [my husband] were to tell me he was disappointed he had missed me at lunch, I would wonder if he meant to say he was sad – which is simply regretfully sorry; unhappy – which is somewhere between mad and sad; disheartened – which is a lonely sad; mad – which makes you want to argue with someone over what they had done; angry – which makes you want to ignore the person you are feeling this way towards; furious – which makes you want to spit; or none of the above. In order for me really to understand what people are saying I need much more than a few words mechanically placed together.¹

(Vili 1999: 63)

Одавно је лингвистичка прагматика постала легитимна истраживачка област савремене језичке науке, а у част пунолетства својевремено је објављена и прагматичка енциклопедија (Меј 1998). Међутим, основне истраживачке преокупације тичале су се семантичко-прагматичког односа на нивоу реченице, ако изузмемо спорадична испитивања лексике у мери у којој се сматрало да она утиче на разграничење експлицитног од имплицитног садржаја исказа (нпр. пресупозиције, конвенционалне импликатуре и генерализоване конверзационе импликатуре). Последњих година, ипак, пажња прагматичара се помера и на лексички план. Као последица новијих истраживачких усмерења појавиле су се две прагматичке дисциплине: *лексичка прагматика* и *експериментална прагматика*.

Полазећи од претпоставке да речи употребљене у говору махом не задржавају језички кодирано значење, и свесни чињенице да су разлике између значења речи и њихове употребе одавно описане у лексикологији, основни циљ овог рада је да покажемо како се прагматичка теорија, у овом случају когнитивно-прагматичка теорија релеванција Спербера и Вилсона (1995), може применити у

1 „Ако би ми [мој муж] рекао да је разочаран што се нисмо видели за ручком, запитала бих се да ли је тиме мислио да каже да је тужан, што једноставно значи да се извињава и да му је жао; да је несрећан, што је негде између љутит и тужан; да је утучен, што значи усамљен и тужан; да је бесан, што значи да жели да се посвађа с особом која је до тога довела; да је љут, што значи да намерава да игнорише дату особу; да је бесан, што значи да ће експлодирати; или ништа од овога. Да бих могла да заиста разумем шта људи кажу, потребно ми је много више од пуког састављања речи.“

лексикологији разговорног српског језика. У ту сврху, дакле, у виду студије случаја, анализирамо дескриптивне концепте из перспективе *прагматичких* процеса сужавања и ширења значења. Намера нам је да укажемо на потребу укључивања прагматике у савремене семантичке анализе, како бисмо добили што потпунији одговор на питање како се споразумевамо користећи језик.

Кључне речи: дескриптивна употреба језика, експлицитна комуникација, концептуална семантика, кодирани концепти, лексичка прагматика, прагматички процеси, принцип релеванције, саопштени концепти

1. Увод

У традиционалној лексикологији сматра се да лексеме имају семантичко значење, али да се у дискурсу или тексту често употребљавају у својим секундарним значењима, те да се њихово тумачење обавља на основу језичког и ванјезичког контекста (в. нпр. Лајонс 1977, Круз 1986). Међутим, овај „аксиом“ је, у ствари, последица укорененог, семиотичког приступа комуникацији, који почиња на претпоставци о кодним основама споразумевања.

У овом раду, напротив, комуникацију, а тиме и тумачење лексема, сагледавамо из кодно-инференцијалне перспективе, која је преовлађујућа у савременим прагматичким проучавањима (Левинсон 1983, Грајс 1989, Спербер и Вилсон 1995, Реканати 2004). Полазећи од хипотезе о лексичкој поддетерминацији (Барсалу 1982, 1983, Карстон 2002, Вилсон и Карстон 2006, 2007, Карстон (у штампи), Мишковић-Луковић 2006а, 2006б, 2009, 2010) да постоји јаз између језички кодираних концепата (или лексичких концепата) и концепата које говорник саопштава у исказу (тзв. *ad hoc* концепата), који се не премошћује додатним декодирањем него искључиво прагматичком инференцијом, у раду указујемо на процесе који су својствени дескриптивној употреби разговорног српског језика. Да би анализа лексема била јаснија, како у смислу одвајања од традиционалног лексиколошког модела, тако, првенствено, у смислу дескриптивне и експланаторне оправданости инференцијалног приступа у лексикологији, уводимо најпре кључне когнитивно-прагматичке појмове, као што су прагматички принцип релеванције, контекст, дескриптивно-интерпретативна дистинкција и језичка (или преводна) семантика (Спербер и Вилсон 1995, Блејкмор 2002, Карстон 2002).

2. Релеванција и комуникација²

Релеванција је појам којим се означава равнотежа између когнитивних ефеката исказа и процесуалног напора до којег долази у тумачењу исказа: што су већи когнитивни ефекти, већа је релеванција; што је већи процесуални напор, мања је релеванција.³ Говорников исказ биће, стога, релевантан саговорнику ако при датом тумачењу има довољно когнитивних ефеката да завређује његову пажњу, а да при том не намеће непотребан процесуални напор у постизању ових ефеката. Илуструјемо ово примером (1):

- (1) Марко: Позајми ми коју хиљадарку, брзо ти враћам.
 а. Жарко: Не могу.
 б. Жарко: Морам да платим рачуне за струју.

Жаркови одговори (1а) и (1б) стандардно се тумаче као одбијање говорникове молбе или захтева. Ако занемаримо питање учтивости, исказ (1а) намеће мањи процесуални напор јер директно одговара на Марково питање. Ипак, овим се исказом не добијају никакви когнитивни ефекти, те му је и релеванција мања. Исказ (1б), напротив, има веће когнитивне ефекте јер, поред тога што ефикасно имплицира негативан одговор, истовремено даје одговор на антиципирано питање *Зашто?*, експлицирајући разлог због ког говорник не може да удовољи саговорниковом захтеву.

У теорији релеванције се оптимално релевантан исказ дефинише као исказ који је не само довољно релевантан да привуче саговорникову пажњу (тј. релевантнији је од било ког другог исказа у датом тренутку) него и најрелевантнији могућ у складу с говорниковим способностима и склоностима (Спербер и Вилсон 1995: 158, Карстон 2002: 379).

У тумачењу исказа, саговорник се руководи тзв. *стратегијом најмањег напора*. То је једна општа процедура за тестирање интерпретативних хипотеза према степену њихове когнитивне приступачности. Интерпретативни процес се завршава када се саговорнику испуни очекивана релеванција исказа или се, пак, прекида

2 Дискусија се у овом делу заснива на богатој литератури теорије релеванције. Међутим, да бисмо избегли оптерећење текста бројним библиографским одредницама, ограничавамо се на два примарна извора: Спербер и Вилсон 1995 и Карстон 2002.

3 Когнитивни ефекти се добијају на основу релевантног или успешног садејства говорниковог исказа и оног подскупа претпоставки који је присутан у саговорниковом когнитивном систему. Три су основна типа когнитивних ефеката: потврђивање онога што саговорник већ зна (тзв. *ојачавање претпоставке*), контрадикција с оним што саговорник већ зна (тзв. *елиминација претпоставке*) и комбиновање с оним што саговорник већ зна ради добијања тзв. *контекстуалних импликација* (Карстон 2002: 377).

уколико је неостварива (Карстон 2002: 380). Ова опште-когнитивна стратегија има своје посебне реализације. Најједноставнија је стратегија тзв. *наивног оптимизма* када саговорник претпоставља да је говорник компетентан (да избегне неспоразуме) и добронамеран (да га не наведе на погрешан закључак). Нешто сложенија је стратегија тзв. *опрезног оптимизма* када саговорник претпоставља да је говорник добронамеран, али да није нужно компетентан. Најсложенија је стратегија тзв. *софистицираног разумевања* када саговорник не претпоставља да је говорник било добронамеран било компетентан. Илуструјемо ово примером (2):⁴

(2) Ненад (свом близанцу Предрагу): Даћу ти багер.

На узрасту од четири године, моји близанци су се често сукобљавали због исказа као у примеру (2). *Даћу ти багер* може да се тумачи као ‘позајмићу ти багер’ или као ‘поклонићу ти багер’. Ненад би био компетентан говорник ако би прво когнитивно-приступачно тумачење које Предраг сматра довољно релевантним, заиста било Ненадово намеравано тумачење (нпр. ‘поклонићу ти багер’). Ненад би такође био добронамеран говорник ако би то тумачење било уистину, а не привидно, релевантно. Замислимо сада да Ненад није предвидео да ће прво тумачење које ће Предраг сматрати довољно релевантним (и, стога, завршити интерпретативни процес) бити управо тумачење при којем му Ненад поклања багер. Другим речима, ако је Предраг наивно оптимистичан саговорник, прихватиће овакву интерпретацију као намеравану. Опрезно оптимистичан саговорник би, напротив, могао да размотри да ли је говорник заиста намеравао да његов исказ, при таквом тумачењу, буде релевантан.⁵

Контексти (или *контекстуалне премисе*) је у теорији релеванције динамичан појам, то јест, интерактивно-променљиви аспект тумачења исказа. То је подкуп ментално репрезентованих претпоставки, које у садејству с говорниковим исказом, омогућавају до-

4 Овде није реч о саговорниковом рационалном бирању стратегија јер се ради о рефлексним менталним процесима, нити саговорник увек користи једну те исту стратегију. Која ће посебна реализација опште-когнитивне стратегије руководити интерпретативним процесом у датим околностима, зависи од многих чинилаца (нпр. степен когнитивног развоја, ниво образовања, болест, умор, заокупљеност проблемима и сл.) (Спербер 2000).

5 Додатни ниво метареференцијације повлачи већи процесуални напор али омогућава саговорнику већи број когнитивних ефеката. Саговорник који се руководи стратегијом софистицираног разумевања може да представи говорникове мисли о сопственим мислима и исправно протумачи не само двосмислене него и неистините исказе код којих је релеванција само привидна.

бијање когнитивних ефеката исказа (Спербер и Вилсон 1995: 15–16, Карстон 2002: 376). Саговорник инференцијално долази до контекста на основу говорниковог исказа и избора оне интерпретативне хипотезе која је конзистентна с принципом релеванције, наиме, да је говорников исказ довољно релевантан да завређује саговорников напор да га когнитивно обради и да је, уз то, најрелевантнији могућ у складу с говорниковим способностима и склоностима. Илуструјемо ово примером (3):

(3) Добар је пијаниста.

Претпоставимо да су говорник и саговорник пријатељи који су решили да проведу пријатно вече на концерту, али не знају ништа о пијанисти нити их он посебно занима. Релеванција говорниковог исказа биће искључиво у фатичком аспекту комуникације. Међутим, ако је говорник професор клавира, а саговорник родитељ пијанисте, који жарко жели да професор прими његово дете у своју класу, говорников исказ наметнуће избор одговарајуће контекстуалне премисе, а тиме и контекстуалног закључка:

(4) Контекстуална премиса: ‘Ако је неко добар пијаниста, постоји могућност да га професор прими у своју класу.’

Контекстуални закључак: ‘Постоји могућност да професор прими датог пијанисту у своју класу.’

Термин *дескриптивни* у наслову овог рада односи се на дистинкцију која се у теорији релеванције повлачи између дескриптивне и интерпретативне употребе језика. Дескриптивно употребљена репрезентација исказа представља извесно (нерепрезентационо) стање ствари те се заснива на истинитости. Интерпретативно употребљена репрезентација исказа представља неку другу репрезентацију те се заснива на сличности (Спербер и Вилсон 1995: 228–229, Карстон 2002: 377). Илуструјемо ово примером (5):

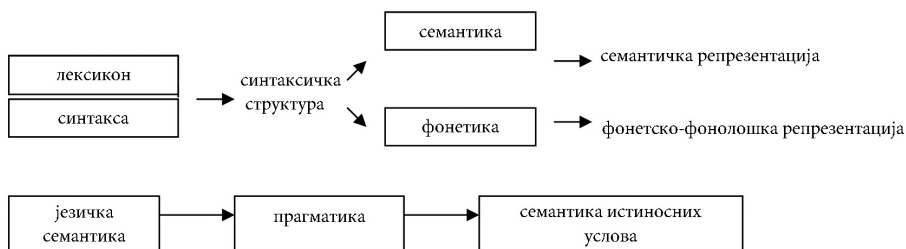
(5) Нада: И шта ти рече Зага?

Рада: Одвезала ти се пертла.

При дескриптивном тумачењу, Радин исказ није одговор на Надино питање него (истинит или неистинит) опис ситуације у којој се Нади (није) одвезала пертла. При интерпретативном тумачењу, Радин исказ је одговор на Надино питање о томе шта јој је Зага у датој прилици рекла. Којем ће тумачењу саговорник приступити, то јест, које ће тумачење саговорнику бити релевантније, зависи од околности под којима се разговор обавља (нпр. Нади и Ради може да буде релевантнија чињеница да се Нади одвезала пертла те да ће

се, можда, саплести, а после могу да наставе разговор о томе шта је Зага казала Ради). У овом раду се, као што смо већ напоменули, искључиво бавимо дескриптивном употребом лексике.

У закључку овог дела, укратко представљамо комбиновани модел генеративне граматике и когнитивно-прагматичке теорије релеванције, на који се ослањамо у анализи лексема (Спербер и Вилсон 1995, Чомски 1995, Карни 2002, Карстон 2002, Редфорд 2002):

Табела 1: језички модул и прагматички процесор

Када језички систем (парсер или преводац) идентификује дати акустички (или графички) стимуланс као језички, долази до низа алгоритмичких операција чији је аутпут семантичка репрезентација израза (нпр. синтагме или реченице) који се користи у исказу. Да би оваква логичка форма, формата прилагођеног прагматичком процесору, остварила пуну пропозиционалност, потребни су извесни прагматички процеси.⁶ Пропозиција која се прагматички добија на основу кодиране логичке форме чини експлицитни садржај исказа, то јест, основну пропозицију исказа (тзв. *експликацију*). Она се надаље може убацити у описе вишег реда (тзв. *експликације вишег нивоа*) као што су описи пропозиционалних ставова и говорних чинова. На основу исказа у контексту, саговорник инференцијално изводи имплицитни садржај исказа (тзв. *имплицитне претпоставке и закључке*). Експликатуре и импликатуре заједно чине говорничково значење или значење исказа.⁷

6 У литератури се описују различити прагматички процеси као што су додељивање референције, раздвозначавање, засићење и слободно обогаћење конституената (в. нпр. Бах 2006, 2007). У овом раду се, међутим, ограничавамо на процес формирања концепта *ad hoc*.

7 Интерпретативни процес не иде увек од експлицитног ка имплицитном садржају него долази и до узајамног паралелног подешавања експлицитног садржаја, контекстуалних премиса и закључака тако да се хипотеза о намеравном значењу може формирати и пре него што је парсер у потпуности обрадио акустички (или графички) стимуланс (Карстон 2002).

3. Концептуална семантика

Да бисмо јасније сагледали дескриптивне лексичко-прагматичке процесе које анализирамо у студији случаја, неколико речи о концептуалној семантици. Поред хипотезе о лексичкој поддетерминацији, као полазну основу узимамо и претпоставку да језичку семантику чине концептуална и процедурална кодирања, те да је у оквиру концептуалне семантике значење речи једнако концепту који дата реч кодира (Блејкмор 2002). Илуструјемо ово примером (6):

(6) Моја мајка је права лисица.

Реч *лисица* кодира концепт ЛИСИЦА. Лексички концепт ЛИСИЦА представља скуп лисица у (реалном или могућем) свету. Овај концепт се когнитивно активира када чујемо (или прочитамо) реч *лисица*, као у примеру (6), или када видимо неку лисицу или, пак, када мислимо о лисицама. Међутим, дати лексички концепт није истовремено пропозиционални конституент метафоричког исказа у примеру (6). Он напросто служи као полазни материјал за формирање *ad hoc* концепта ЛИСИЦА* који говорник намерава да саопшти у исказу, а саговорник једнако тумачи (нпр. да говорникова мајка има извесне особине које се приписују лисици као што је, рецимо, лукавство).⁸

Ако је значење речи једнако концепту који дата реч кодира, намеће се и питање о садржају концепта. У теорији релеванције се сматра да концепти имају своју адресу у меморији, која садржи

8 У ствари, за успешну комуникацију није нужно да говорник саопшти иједан посебан концепт. Може напросто да користи лексички израз да би упутио на одређени концептуални опсег у оквиру ког је сваки посебнији концепт истинит, јер адекватно представља оно што је говорник намеравао да саопшти. Тако се у следећем примеру губи дефиниционо обележје лексичког концепта КОКНИ ('дијалект источног Лондона') и упућује на опсег који чине *саошћени* (тј. од говорника намеравани) концепти КОКНИ*, КОКНИ**, КОКНИ***, итд. (у значењу '(било који) нестандартни језик', 'parole', 'језик/дијалект/жаргон који се не учи на курсевима језика' и сл.):

В: Јеси научила у Енглеској кокни? Сећаш се оног пилота у авиону. Како говори енглески? [...]

Б: Мислиш на филм?

В: Да, сећаш се филма?

Л: То је као неки кокни?

(Савић и Половина 1989)

лексичке, енциклопедијске и логичке податке о концепту (Спербер и Вилсон 1995, Карстон 2002).^{9,10} Илуструјемо ово примером (7):

- (7) концептуална адреса: ЛИСИЦА
денотација: скуп лисица
језички улаз: /лисица/ ИМЕНИЦА ...
логички улаз: врста дивље животиње
енциклопедијски улаз: има наранцасто-смеђе крзно и густе
и меки реп, живи у шуми, лови птице/зечеве/мишеве, напада
кокошке, преноси беснило, није друштвена, прикрада се,
приписују јој се особине да је лукава ...

У наставку рада примењујемо наведени приступ комуникацији и тумачењу исказа како бисмо објаснили како се од језички кодираних концепта, који је конституент логичке форме, прагматички добија комуникацијски саопштени концепт, који постаје (истинско вредносни) конституент пропозиције исказа.

4. *Студија случаја: дескриптивни лексичко-прагматички процеси у разговорном српском језику*¹¹

Најраширенији видови општег, лексичко-прагматичког процеса концептуалне модулације у свакодневном говору, барем када је

9 Уп. нпр. појам *менџалног* лексикона у генеративној синтакси (Чомски 1995, Карни 2002, Редфорд 2004).

10 Лексички улаз садржи фонетске, фонолошке и синтаксичке податке о језичком облику који кодира концепт. Енциклопедијски улаз садржи опште и посебне податке о концепту. Логички улаз је скуп (једносмерних) инференцијалних правила о аналитичким импликацијама концепта. Међутим, концепти не морају да имају сва три улаза. На пример, *садржинске*, то јест, лексичке речи као што су *креденац*, *шесатиш* и *храбар* имају сва три улаза; логички конектив *или* нема енциклопедијски улаз; властита имена немају логички улаз (в. нпр. Карстон 2002). Уз то, у српском језику не постоји прости концепт који би одговарао синтагми *бака по мајци*, те овај (сложени) концепт има енциклопедијски и логички улаз, али нема лексички улаз. С друге стране, концепти могу да буду потпуно или делимично развијени; на пример, значења именичких кодирања углавном су развијени концепти. То, опет, не мора да буде случај с глаголским, придевским и прилошким кодирањима. На пример, општи лексички концепт *РАЗОЧАРАН* може да служи као индикатор једног концептуалног простора у ком се налазе посебнији концепти; другим речима, лексема *разочаран* је најпросто основа за даље прагматичко обогаћење у зависности од контекста.

11 Уз изузетак примера наведеног у фусноти 9, примери у овом раду су или измишљени или преузети из ауторовог приватног корпуса, што је, за разлику од социопрагматичких анализа, пракса у инференцијалној прагматици (в. нпр. Спербер и Вилсон 1997). Овакви примери се користе када је потребно, ради поједностављења аргументације, ефикасније илустровати дати теоријски конструкт. Мишљења смо, ипак, да ће изворни говорници српског језика лако препознати ове примере као део разговорног језика.

реч о дескриптивним концептима, јесу лексичко сужавање и ширење значења.¹²

У прагматичком процесу лексичког сужавања, саопштени концепт је посебнији у односу на језички кодирани концепт; долази, дакле, до ограничавања денотације, то јест, скупа ентитета или догађаја за који је концепт применљив. Типично се ту ради о претварању неког енциклопедијског податка у дефиниционо својство концепта. Илуструјемо ово примером (8).

(8) а. Владан је право дете.

б. Пеђа је прави мушкарац.

в. Наш ти је Сима момак.

г. Милош: Је л' идемо у Кинотеку да гледамо *Прохујало с ви-хором*?

Нада: Не могу, имам температуру.

д. Мира: Јеси ли чула да се Верица удала за Јована?

Јасна: Стварно!

Мира: Ма знаш, његови имају пара.

ђ. зелено/зелена: трава, вода, воћка, лице, чоја

Исказ (8а) би био контрадикторан у контексту у ком је Владан одрастао мушкарац нормалних психо-физичких способности; у ствари, долази до модулирања лексички кодираног концепта ДЕТЕ, тако што извесни енциклопедијски подаци о карактеристикама и понашању деце (нпр. 'воли да прска мачку из воденог пиштоља', 'млатару рукама у базену или мору', 'обожава вртешке/да вози аутомобилчиће на струју' и сл.) задобијају дефинициони карактер, па у исказу саопштени концепт ДЕТЕ* постаје применљив на (истинит за) датог појединца. Слично је и са исказом у примеру (8б) ако се даје у контексту у ком је Пеђа дете: лексички кодирани концепт МУШКАРАЦ модулира се у контексту тако да саопштени концепт МУШКАРАЦ* садржи као своје дефиниционо својство, на пример, податак да је дете самостално (у јелу или облачењу) или да, рецимо, баца своје ствари уместо да их уредно сложи; ако се, напротив, исказ даје у контексту у ком је Пеђа зрео човек, онда се исказом истичу извесни стереотипи о мушкарцима (нпр. 'не води рачуна о својој хигијени', 'не зна да кува', 'није моногаман' и сл.) тако да исказ, прагматички, није таутологија. Исказ у примеру (8в) има

12 За разлику од дескриптивних концепата, атрибутивна употреба концепата не повлачи никакве истиносне вредносне евалуације пропозиционалних конституената исказа с обзиром да је њихова функција управо у приписивању. Говорник, наиме, сигнализира да дати концепт приписује, рецимо, саговорнику, људима уопште или себи самом у неком протеклом тренутку (Вилсон и Карстон 2006).

два тумачења: при једном, лексички концепт је мање-више једнак саопштеном концепту (тј. задржава се семантичко значење ‘одрастао, нежењен мушкарац’), па је релеванција исказа у разним импликатурама које исказ генерира; при другом, долази до концептуалне модулације на експлицитном плану исказа тако да извесно енциклопедијско обележје добија дефинициони статус (нпр. ‘није имао искуство које је карактеристично за мушкарце’).¹³ Надин одговор у исказу (8г) истинит је ако и само ако Нада има нормалну температуру (или, евентуално, испод нормале), али знамо, на основу искуства, да се управо то не саопштава у исказу. Долази, дакле, до сужавања лексичког концепта тако да се добија посебније значење, наиме, да је Надина температура изнад нормале те да не би требало да иде у биоскоп. Исто је и с тумачењем исказа (8д) ‘Јованова породица има пуно пара’, јер Мирино објашњење зашто се Верица удала за Јована (*његови имају пара*), не би Јасни било релевантно с обзиром да свако има неку количину новца. Другим речима, долази до подешавања лексички кодираниог концепта ИМАТИ ПАРА на саопштени концепт ИМАТИ ПАРА* чије је значење ‘имати (знатно) више пара него што је уобичајено’. Као што смо већ напоменули за придевска кодирања, употреба речи *зелено* у свакој од синтагми у примеру (8ђ) саопштава не само посебнију боју у оквиру ове опште боје (нпр. синтагма *зелено лице* (рецимо услед мучнине или у изразу *позеленети од беса*) нема исту, посебну боју као синтагме *зелена шрава* или *зелена чоја*) него и њихову различиту дистрибуцију (нпр. зелена воћка може да има зелену кору (нпр. зелена (зрела) јабука наспрам зелена (незрела) банана), али и зелену унутрашњост (нпр. киви или зелена диња када се ради о зромом воћу које има зелену унутрашњост)).

У прагматичком процесу лексичког ширења, саопштени концепт је општији од језички кодираниог концепта. За разлику од претходног процеса, овде се обично ради о одбацавању дефиниционог својства концепта па реч у контексту постаје применљива и на ентитете, догађаје или радње који су, строго узевши, изван језички одређене денотације.

13 Објашњење односа таутологија-контрадикција, у зависности од контекста, исто је као у примеру (8а). Као гранични случај, који подлеже истим прагматичким механизмима, наводимо исказ *Паја је нежења* (Мишковић-Луковић 2006а). Слично се може објаснити и исказ *Те ноћи су спавао заједно, али није спавала с њим* када се семантичка контрадикција разрешава различитим прагматички оформљеним концептима ‘спавати (у кревету) један поред другог’ наспрам ‘бити интиман’.

Лексичко ширење има разноврсне реализације које илуструје-мо примерима (9) – (11):¹⁴

- (9) а. Весна: Колика ти је плата?
 Зорица: Педесет хиљада.
 б. Како јој је само округло лице!
 в. Умирем од глади.
 г. Раде (супрузи за доручком): Није ти печена ова пројара.
 д. Ружице, ружо, Рушка, зрела си ко крушка.
 ђ. Перица је права мирођија/стрина/љиљанче.

Апроксимација (9а-б), хипербола (9в-г) и метафора (9д-ђ) се међусобно разликују у мери у којој саопштени концепт одступа од језички кодираног концепта. Код апроксимације је то одступање минимално тако да се ентитети на које је саопштени концепт применљив, могу тако рећи подвести под денотацију: ‘скоро педесет хиљада’ (9а) или ‘приближно, округло’ (9б). Код хиперболе је ово одступање далеко веће. На пример, ако би се исказ (9в) протумачио као апроксимација, говорник би био готово на умору (нпр. услед физичке исцрпљености у екстремним ситуацијама као што је штрајк глађу (из политичких или верских уверења), експедиција „заробљена“ на глечерима или залутала у пустињи)); ако би се исказ протумачио као хипербола, модулација лексичког концепта ишла би у правцу ‘врло гладан’ (нпр. исказ једног детета након активне игре између доручка и ручка). Слично је и с примером (9г): према апроксимативном значењу, пројара је остала готово непечена (нпр. само је горња корица испечена, јер не раде сви грејачи у рерни); према хиперболичном значењу, пројара је стандардно, али за саговорников укус недовољно, печена (саговорник воли, рецимо, „реш-печена“ или загорела јела). Код метафоре је ово одступање радикално, што значи да саопштени концепти нису део стриктног, језичког (или буквалног) значења, или су само донекле. На пример, *ружа* у стиху поп-песме (9д) је метафора, јер концепт особе на коју *Ружица/Рушка* реферира не улази у денотацију ове речи, иако се може подвести под једну ширу категорију која би имала извесна енциклопедијска обележја *ружа* (нпр. лепа, миришљава, негована, дар с неба, и сл.). Исто је и с тумачењем исказа (9ђ): концепт особе на коју *Перица* реферира има нека енциклопедијска обележја која саговорник (или дата језичка заједница, или чак људи уопште)

14 Изгледа да је лексичко ширење, у односу на лексичко сужавање, значајније присутно у свакодневном говору (уп. хипотезу о лабавој употреби језика, Спербер и Вилсон 1991).

приписује мирођијама (нпр. меша се у све), стрицама (нпр. воли да „трачари“ или нема карактеристике једног мушкарца) и љиљанима (нпр. осетљив је и нежан).¹⁵

Искази (10а-б) илуструју екстензију категорије, то јест, лексичко-прагматички процес у ком се прототип извесне категорије (или неки њен истакнути члан) прошири тако да постаје применљив и на читаву категорију:

- (10) а. Наш ти је Ђоле нови Ђоле/прави Анштајн/мали Пикасо.
б. Дај ми, молим те, неку нивеу. Да мало намажем лице.

У исказу (10а), *Ђоле* (или *Новак Ђоковић*) представља ширу категорију ‘младих, надарених, успешних тенисера’ или ‘тенисера који су нада српског тениса’ (уп. нпр. исказ *Наш ти је Ђоле нови Мекинро*, где *Мекинро* може да представља ширу категорију ‘свадљивих тенисера’), *Анштајн* представља ширу категорију ‘генија, иноватора, учењака’, а *Пикасо*, рецимо, категорију ‘сликара чије слике нико не разуме’.¹⁶ Долази, дакле, до концептуалног модулирања лексичких концепата *ЂОЛЕ*, *АНШТАЈН* и *ПИКАСО* тако да се добијају у исказима саопштени концепти *ЂОЛЕ**, *АНШТАЈН** и *ПИКАСО**, који су резултат прагматичког процеса узајамног паралелног прилагођавања контекстуалних претпоставки, експлицитног садржаја исказа и импликатура, укључујући и когнитивно, мање-више, стабилна, или под утицајем говорничковог исказа тек активирана, обележја датих концепата. Другим речима, денотације модулираних концепата онда обухватају и ентитете који имају

15 Приликом тумачења исказа, прагматички процес може да крене од језички кодираних концепата као полазног, когнитивног материјала ка постепено ширим *ad hoc* концептима (од апроксимације, преко хиперболе до метафоре). На пример, у исказима *Вешар јој милује косу* или *Ромињање кише ме успављује*, саговорник може да формира различите концепте: *МИЛУЈЕ** и *УСПАВЉУЈЕ** (у апроксимацији се задржавају већина енциклопедијских обележја а тиме и највећи број импликација лексичког концепта), *МИЛУЈЕ*** и *УСПАВЉУЈЕ*** (у хиперболи се задржавају многа енциклопедијска обележја а тиме и велики број импликација лексичког концепта) и *МИЛУЈЕ**** и *УСПАВЉУЈЕ**** (у метафори се задржавају само нека енциклопедијска обележја, те само неке импликације лексичког концепта). Које ће тумачење дати саговорник прихватити у датим околностима, зависи од узајамног усклађивања контекстуалних премиса, садржаја исказа и очекиваних когнитивних ефеката исказа (уп. Вилсон и Карстон 2007).

16 Наравно, дати се примери могу и иронично тумачити, али је тада релеванција исказа у говорничковом неодобравајућем ставу према пропозицији исказа, која се имплицитно приписује неком другом (нпр. самом говорнику у неком прошлом тренутку, другом говорнику или чак људима уопште, тј. „као што се каже“). Међутим, иако се у наведеним примерима ради о истом, опште-прагматичком процесу формирања концепта *ad hoc*, иронија спада у интерпретативну употребу језика (Спербер и Вилсон 1995), те излази из оквира наше теме.

енциклопедијска обележја која су неопходна да би искази (за саговорнике) имали одговарајуће когнитивне ефекте. Слично је и са исказом (10б): саговорнику је потребна извесна крема за лице за коју верује (нпр. под утицајем рекламе) да је квалитетна и да није сувише скупа. Марка производа *Нивеа* користи се, стога, да означи категорију крема које имају дата својства.¹⁷

Искази (11а-б) илуструју неологизме, у овом случају, пренос речи из једне синтаксичке категорије у другу:

(11) а. Тинејџер нам опет ћошкари/уличари с другарима уместо да седи код куће и да учи.

б. Било ми је мука док сам се возио с Гораном. Дивљао је, као и обично.

Глаголи *ћошкарићии/уличарићии* у примеру (11а) и *дивљаћии* у примеру (11б) изведени су из именица *ћошак* и *улица*, односно придева *дивља*. Значење ових глагола је релативно транспарентно: 'траћити време на ћошку своје улице/у својој улици' и 'возити брзо, несмотрено и безобзирно'.¹⁸ Саговорник, дакле, користи концепте језички кодирание датим именицама и придевом као полазну основу да би прагматички формирао *ad hoc* концепте које говорник саопштава употребом наведених глагола.¹⁹

17 Код млађих генерација урбане, женске популације у Србији, прототипи одговарајућих крема могу да буду (нпр. под утицајем реклама и/или снабдевености у продавницама) и, рецимо, марке производа *Виши* и *Гарније*. На југу Француске, опет, релевантно енциклопедијско обележје је место набавке (продавница или апотека) и, стога, енциклопедијска обележја која се везују за поверење у поузданост датог производа могу да имају битнију улогу (нпр. 'крема која је сигурна јер се купује у апотеци', као што је, рецимо, у случају марке *Виши*).

18 То јест, ови се неологизми могу тумачити на одговарајуће начине ако знамо шта значе дате именице и придев, и ако познајемо обичаје у датој културној заједници. На југу Француске, на пример, млади не *ћошкаре/уличаре*, те саопштени концепти не би били транспарентни.

19 Као што је познато, неологизми су иновативне употребе језика (нпр. новостворени изрази, сливенице, синтаксички трансфери и сл.) који с временом, мање-више, могу да уђу у вокабулар једне језичке заједнице. Један од познатијих примера је реч *смоџ*, енглеска сливеница (*smoke + fog*) која је постала неизоставна у вокабулару савременог доба. Као што наводе Вилсон и Карстон (2007), лексичке празнине надокнађују се моћном прагматичком инференцијом: граница између познатих и непознатих речи није на истом месту за све говорнике дате заједнице нити је ова граница на истом месту за појединачног говорника у различитим временским периодима; осим тога, неки саговорници могу да препознају (и тако протумаче) иновативно значење или смисао употребљене речи док неки други морају да га формирају током самог тумачења.

5. Завршне најомене

Циљ овог рада био је да укаже на могућности једног инференцијалног приступа у лексикологији. Настојали смо да покажемо на примеру српске лексике како се разлика између језичког значења речи и њихове употребе може мотивисано објаснити на основу *јединственост* прагматичког процеса који се заснива на формирању концепта *ad hoc*, а који је једнако применљив како на регуларну језичку употребу тако и на „диспаратне“ феномене, како се већ у семантици и реторици традиционално прилази метафори као стилској фигури. С једне стране, не видимо како се ова разлика може доследно тумачити из семантичке, дакле, кодне перспективе. С друге стране, прагматички процеси су когнитивно скупи да би објашњење ишло у правцу њиховог мултиплицирања. Узимајући у обзир чињеницу да је свакодневна комуникација један надасве брз процес, у ком саговорници немају времена да премишљају о намерама у значењу (осим када је језичка дискусија сама по себи сврха), приступ комуникацији какав се у теорији релеванције заговара на основу принципа релеванције даје, рекли бисмо, заокружену дескриптивно-експланаторну перспективу. Наиме, лексичко-прагматички процес је последица нашег тражења релеванције приликом тумачења исказа. Следимо пут најмањег напора у узајамном, паралелном усклађивању контекстуалних премиса, експликатура и контекстуалних закључака да бисмо дошли до релеванције коју је дати исказ подстакао. Бирамо, дакле, она обележја кодираног концепта која су когнитивно најприступачнија како бисмо формирали концепт који је говорник намеравао да нам саопшти у исказу. Лексичко-прагматички процес се коначно завршава када нам се оствари очекивана релеванција.

Разрада универзалности хипотезе о лексичкој поддетерминацији тек треба да се обави у минуциозним семантичко-прагматичким анализама корпуса из различитих језика. Засебно је и питање какве су све комбинације посебних видова општег лексичко-прагматичког процеса могуће и у којој су мери заступљене у различитим језицима. Лексичко-прагматичка истраживања имају своју примену и у студијама о учењу и усвајању концепата, јер новоформиран концепт може током регуларне и систематичне употребе да постане кодиран за појединца или ширу заједницу. На пример, креативне метафоре могу, у почетку, да буду део интерпретативне употребе језика и да временом пређу у дескриптивне концепте или, пак, да задрже интерпретативни карактер.

Литература

- Барсалу 1982: L. W. Barsalou, Context-independent and context-dependent information in concepts, Austin: *Memory and Cognition*, 10, Austin, 82–93.
- Барсалу 1983: L. W. Barsalou, Ad hoc categories, Austin: *Memory and Cognition*, 11, Austin, 211–227.
- Бах 2006: К. Bach, Implicature vs. explicature, Oxford: *Mind and Language*, 9, Oxford, 124–162.
- Бах 2007: К. Bach, Regressions in pragmatics (and semantics), in: N. Burton-Roberts (ed.), *Pragmatics*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 24–44.
- Блејкмор 2002: D. Blakemore, *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Вили 1999: L. H. Willey, *Pretending to be normal: Living with Asperger's syndrome*, London: Jessica Kingsley.
- Вилсон, Карстон 2006: D. Wilson, R. Carston, Metaphor, relevance and the 'emergent property' issue, Oxford: *Mind and Language*, 21 (3), Oxford, 404–433.
- Вилсон, Карстон 2007: D. Wilson, R. Carston, A unitary approach to lexical pragmatics: Relevance, inference and ad hoc concepts, in: N. Burton-Roberts (ed.), *Pragmatics*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 230–259.
- Грајс 1989: Р. Н. Grice, *Studies in the way of words*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Карни 2002: А. Carnie, *Syntax: A generative introduction*, Oxford: Blackwell.
- Карстон 2002: R. Carston, *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication*, Oxford: Blackwell.
- Карстон (у штампи): R. Carston, Lexical pragmatics, ad hoc concepts and metaphor: From a relevance theory perspective, Pisa: *Revista di Linguistica* 22 (1), Pisa.
- Круз 1986: D. A. Cruse, *Lexical semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лажонс 1977: J. Lyons, *Semantics I*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Левинсон 1983: S. C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Меј (1998): J. L. Mey (ed.), *Concise encyclopedia of pragmatics*, Amsterdam: Elsevier.
- Мишковић-Луковић 2006а: М. Mišković-Luković, *Semantika i pragmatika iskaza: marker diskursa u engleskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Мишковић-Луковић 2006б: М. Mišković-Luković, Pragmatic markers of ad hoc concept formation, Novi Sad: *Primenjena lingvistika*, 7, Novi Sad, 167–183.
- Мишковић-Луковић 2009: М. Mišković-Luković, *Is there a chance that I might kinda sort of take you out to dinner?: The role of the pragmatic particles kind of and sort of in utterance interpretation*, Amsterdam: *Journal of Pragmatics*, 41, Amsterdam, 602–625.

Мишковић-Луковић 2010: М. Mišković-Luković, Markers of conceptual adjustment: Serbian *baš* and *kao*, in: М. N. Dedaić, М. М. Mišković-Luković (eds.), *South Slavic discourse particles*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 65–89.

Редфорд 2002: А. Radford, *Minimalist syntax: Exploring the structure of English*, Cambridge: Cambridge University Press.

Реканати 2004: F. Recanati, *Literal meaning*, Cambridge: Cambridge University Press.

Савић, Половина 1989: S. Savić, V. Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta.

Спербер 2000: D. Sperber, Metarepresentations in an evolutionary perspective, in: D. Sperber (ed.), *Metarepresentations: A multidisciplinary perspective*, Oxford: Oxford University Press, 117- 137.

Спербер, Вилсон 1991: D. Sperber, D. Wilson, Loose talk, in: S. Davis (ed.), *Pragmatics: A reader*, Oxford: Oxford University Press, 540–549.

Спербер, Вилсон ²1995: D. Sperber, D. Wilson, *Relevance: Communication and cognition*, Oxford: Blackwell.

Спербер, Вилсон 1997: D. Sperber, D. Wilson, Remarks on relevance theory and the social sciences, Berlin/New York: *Multilingua*, 16 (2/3), Berlin/New York, 145–151.

Чомски 1995: N. Chomsky, *The minimalist program*, Cambridge, MA: MIT.

Mirjana Mišković Luković

**RELEVANCE IN COMMUNICATION:
A CASE STUDY IN LEXICAL-PRAGMATIC PROCESSES IN
CONVERSATIONAL SERBIAN**

Summary

Pragmatics has long since become an important branch of linguistic enquiry in its own right. In the last two decades we have witnessed new developments in the semantics/pragmatics interface, such as neo-Gricean and post-Gricean pragmatic theories whose primary aim is to explain utterance meaning. More recently, however, work in pragmatic theory has extended to other domains of linguistic enquiry, most notably to the lexicon. Lexical pragmatics investigates certain on-line processes whereby linguistically specified word meanings are adjusted to yield the meanings that the speaker intends to communicate on a particular occasion of utterance. These processes are considered to be reflexive, fast and highly flexible. Taking as my working assumption the lexical underdeterminacy thesis (i.e. encoded meaning falls short of communicated (speaker-meant) meaning), and working within the relevance-theoretic framework, I examine some of the ways in which lexical narrowing and broadening might work in Serbian.

Key words: communicated concepts, conceptual semantics, descriptive use of language, encoded concepts, explicit communication, lexical pragmatics, pragmatic processes, the principle of relevance.